

Л. В. Прахарэнка, М. М. Пратасевіч (Мазыр, Беларусь)

СЕМАНТЫЧНАЯ ВАРЫЯНТНАСЦЬ АЎТАРСКІХ МЕТАФАР У МОВЕ ПЕРАКЛАДУ РАМАНА А. ПУШКІНА “ЯЎГЕНІЙ АНЕГІН”

Сярод многіх кірункаў беларускай Пушкініяны асобнае месца займаюць пераклады, якія застаюцца адным з галоўных сродкаў ідэнтыфікацыі нацыянальнай літаратуры. Пераклады твораў А. Пушкіна на беларускую мову не толькі дапамагаюць стаць бліжэй да творчай лабараторыі, паэтыкі аўтара, але і здольны ажыццявіць узаемадзеянне і ўзаемаўзбагачэнне дзвюх розных лінгвакультурных сістэм. Менавіта таму асабліваю цікавасць уяўляюць пераклады мастацкіх тэкстаў з рускай на беларускую мову. Грандыёзнай падзей стаў пераклад А. Куляшовым рамана “Яўгеній Анегін” у 1949 годзе.

У тэксце перакладу рамана ў вершах “Яўгеній Анегін” выразна прасочваецца арыентаванасць перакладчыка на захаванне зыходнай аўтарскай вобразнасці, яе рэалізацыі альтэрнатыўнымі моўнымі сродкамі ў тым выпадку, калі немагчымы даслоўны пераклад. У працэсе супастаўлення тэкстаў намі быў выяўлены значны пласт метафарычных словазлучэнняў, якія пры захаванні зыходнай вобразнасці маюць некаторыя семантычныя разыходжанні з арыгіналам. Часцей за ўсё перакладчык замяняе аўтарскую лексіку блізкай па значэнні па прырыпцу сумежнасці:

Он рыться не имел охоты *Ён варушыць не меў ахвоты*
В хронологической пыли *Гісторыі архіўны пыл*

Словазлучэнне *хронологическая пыль* уяўляе сабой метафару, якую аўтар ужывае адносна гісторыі як навукі. Слова *пыль* абазначае ‘мельчайшие сухие частицы, носящиеся в воздухе или скапливающиеся на поверхности чего-нибудь’ [1, 625]. Гэтае слова таксама іранічна характарызуе старажытнасць. Негыповым з’яўляецца прыметнік *хронологическая*, які ў аўтарскім тэксце служыць азначэннем да слова *пыль* (параўн.: *дорожная пыль, книжная пыль*) Словазлучэнне *хронологическая пыль* у кантэксце становіцца метафарычным за кошт пачатковай неспалучальнасці паняццяў, якія абазначаюцца гэтымі словамі. У беларускамоўным тэксце перакладу Аркадзь Куляшоў замяняе словазлучэнне сінанімічным: *гісторыі архіўны пыл*. У выніку рускаму слову *хронологический* адпавядаюць беларускія *гісторыя* (‘рэчаіснасць у яе развіцці і руху’, ‘навука аб развіцці чалавечага грамадства’, ‘сукупнасць фактаў і падзей, што адносяцца да мінулага жыцця; мінулае, якое захавалася ў паняцці людзей’ [2, 150]) і *архіўны* (які мае адносіны да архіва – ‘збор рукапісаў, пісем і пад., што маюць дачыненне да дзейнасці якой-небудзь установы ці асобы’ [2, 66]). Семантыка зыходнай страфы перадаецца ў поўным аб’ёме, але пры гэтым аўтарская метафара “сціраецца”, канкрэтызуецца словам *гісторыя*.

Такім чынам, у гэтым выпадку назіраецца аслабленне вобразнасці дзеля захавання дакладнасці значэння.

*А Петербург неугомонный Збуджае Пецярбург шумлівы
Уж барабаном пробужден Святальны барабана гром*

У прыведзенай страфе арыгінальнага тэксту можна адзначыць два метафарычныя словаўжыванні: прыметнік *неугомонный* і дзеепрыметнік *пробужден*, значэнне якіх перадаецца ў беларускамоўным тэксце перакладу прыметнікам *шумлівы* і словазлучэннем *збуджае гром*. Супаставім іх значэнні:

<i>неугомонный</i>	Такой, который не может угомониться, подвижный, шумливый [1, 406]	<i>шумлівы</i>	Схільны шумець, утвараць шум [2, 765]
<i>пробужден</i>	То же, что будить [1, 595]	<i>збуджае</i>	Перапыняць чый-небудзь сон, прымушаць працуцца; абуджаць што-небудзь у каго-небудзь, выклікаць да жыцця, дзейнасці [2, 95]
<i>пробудить</i>		<i>гром</i>	Грукат, які суправаджае маланку ў час навальніцы [2, 157]

Метафарычнае азначэнне *неугомонный* супадае ў адным са сваіх слоўнікавых значэнняў з беларускім *шумлівы* і з’яўляецца гіперонімам у дачыненні да яго. А. Куляшоў канкрэтызуе значэнне аўтарскага метафарычнага азначэння, у выніку чаго вобразнасць часткова страчваецца, так як прыметнік *шумлівы* можа характарызаваць як чалавека, так і нежывыя аб’екты. Аднак паралельна назіраецца ўзнікненне дадатковай вобразнасці пры перакладзе дзеепрыметніка *пробужден*: *збуджае барабана гром*. Увядзеннем дадатковага назоўніка *гром*, які ў тэкście перакладу набывае метафарычнасць, перакладчык узмацняе зыходную вобразнасць.

Пры перакладзе вобразных сродкаў рамана “Яўгеній Анегін” на беларускую мову А. Куляшоў нярэдка ўжывае кантэкстуальныя сінонімы, такія, як, напрыклад, словы *неугомонный* – *шумлівы*:

*Как женщины, он оставил книги, Ен, як жанчыні, пакінуў кнігі
И полку, с пыльной их семьей, І цафкі з пыльнай іх сям’ёй
Задержнул траурной тафтой Завесіў чорную тафтой*

Мы назіраем няпоўнае супадзенне прыметнікаў *траурный* – *чорны*: *траурный* – ‘печальны і мрачный’ [1, 797]; *чорны* – ‘які мае колер сажы, вугалю’, ‘цяжкі, змрочны, беспрасветны’ [2, 748]. Аднак у масавай свядомасці *чорны* колер таксама асацыіруецца са смерцю, жалобай. Таму гэтую лексему можна назваць кантэкстуальным сінонімам да слова *жалобны* – дакладнаму адпаведніку рус. *траурный* [3, т. 3, 542]. Аднак у кантэкście слова *траурный* мае стылістычнае адценне іроніі, якое страчваецца пры яго перакладзе прыметнікам колеру *чорны*.

Увогуле, перакладчык даволі часта замяняе кантэкстуальнымі сінонімамі прыметнікі:

*Улыбкой ясною природа Усмешкай сонечнай прырода
Сквозь сон встречается утро года Праз сон вітае ранак года*

У арыгінальным тэкście ўжываецца метафара, пасродкам якой прырода набывае рысы жывой істоты. Пры гэтым слова, што ў структуры метафары нясе асноўную семантычную нагрузку, у мове перакладу мае дакладны эквівалент: *улыбка* – *усмешка* [3, т. 3, с. 606]. Аднак перакладчык змяняе семантыку прыметніка *ясный* (‘яркий, сияющий’, ‘светлый, ничем не затемненный’ [1, 906]) на *сонечны* (‘з яркім святлом сонца’, ‘радасны, шчаслівы’ [2, 613]). У кантэкście рамана апошнія азна-

чэнне не аслабляе вобразна-эстэтычны эффект, паколькі з’яўляецца сінанімічным. Так, напрыклад, у беларускай мове словы *ясны* і *сонечны* адносяцца да сінонімаў [4, 482].

Аналагічным чынам аўтар замяняе больш агульнае метафарычнае абазначэнне аб’екта рэчаіснасці ў наступным выпадку:

*Того змея воспоминаний, Таму гадзюка ўспамінаў
Того раскаянье грызет Нідзе стакою не дае*

Слова *змея* замяняецца гіпонімам гадзюка, які мае больш канкрэтнае значэнне: *змея* – ‘пресмыкаюццаеся с длінным извивающимся телом, часто с ядовитыми железами в пасти’ [1, 226]; *гадзюка* – ‘ядавітая змея з плоскай трохвугольнай галавой’ [2, 140]. У выніку вобразнасць метафары не страчваецца, паколькі гэтыя лексемы аб’ядноўваюцца агульным родавым паняццем. Аднак значэнне метафарычна ўжытага дзеяслова *грызет* перадаецца не зусім дакладна дзеяслоўным словазлучэннем *стакою не дае*, якое з’яўляецца гіперанімічным у дачыненні да арыгінальнай лексемы, што прыводзіць да аслаблення вобразнасці.

*В обоих сердца жар угас; Агонь у нашых сэрцах згас;
Обоих ожидала злоба Чакала ўперадзе тым часам
Слепы Фортуны и людей І нас, і нашу маладосць
На самом утре наших дней Людзей, слятога лёсу злосць*

Аўтарскае метафарычнае спалучэнне слоў *сердца жар угас* перакладаецца на беларускую мову як *агонь у сэрцах згас*. Пры гэтым паміж словамі *жар* і *агонь* існуе рода-відавая семантычная сувязь: *жар* – ‘горячий, сильно нагретый воздух, зной’, ‘горячие угли без пламени’, ‘разгоряченное, лихорадочное состояние’ [1, 185]; *агонь* – ‘гаручыя святлівыя газы высокай тэмпературы; полымя’ [2, 29]. Паміж гэтымі паняццямі існуе выразная семантычная сувязь па прымеце цяпла. У дадзеным выпадку яны з’яўляюцца семантычнымі эквівалентамі; ужыванне лексемы *агонь* у беларускім перакладзе дазваляе захаваць зыходную вобразнасць, метафарычнасць.

*Блажен, кто с нею сочетал Шчаслівы той, хто спалучаў
Горячку рифм: он тем З каханнем верш: ён тым
удвоил надвоіў
Поэзии священный бред Паэзію юнацкіх дзён*

Метафарычнае словазлучэнне *горячка рифм* замяняецца перакладчыкам тэматычна бліскім назоўнікам *верш*, што, аднак, прыводзіць да страты вобразнасці, дэметафарызацыі:

<i>горячка</i>	Сильное возбуждение, азарт, спешка в каком-н. деле [1, 137]	<i>верш</i>	Невялікі мастацкі твор, напісаны рытмізаванай мовай [с. 110]
<i>рифма</i>	Созвучие концов стихотворных строк [1, 669]		

Арыгінальнае метафарычнае словазлучэнне *горячка рифм* пры перадачы семантыкі словам *верш* страчвае вобразнасць пры захаванні асноўнага сэнсу. Падобная з’ява пры супастаўленні тэкстаў арыгінала і перакладу назіраецца дастаткова часта:

*Я жду тебя: единым Чакаю я: сваёй
взором увагай
Надежды сердца ожи- Мае надзеі
ви ўзварухні*

Слова *взор* мае ў рускай мове значэнне ‘то же, что взгляд’, ‘направленность зрения на кого-что-н.’ [1, 77]. Беларускае *ўвага* падаецца тлумачальным слоўнікам як ‘сканцэнтраванасць думак ці зроку, слыху на чым-небудзь’. Пры наяўнасці дакладных адпаведнікаў позірк, погляд [2, 675] перакладчык па тых або іншых прычынах выкарыстоўвае назоўнік з больш агульным значэннем. Не зусім дакладна перадаецца і семантыка метафарычна ўжытага дзеяслова *оживить* – ‘возвратить

к жизни, сделать снова живым' [1, 439]. Беларускае слова ўзварушыць некалькі адрозніваецца сваім значэннем: 'вывесці са стану вяласці, пасіўнасці; расшавяліць, узняць; абудзіць, ажывіць', 'выклікаць глыбокія пачуцці, узрушыць' [2, 682]. Аднак паміж гэтымі лексемамі існуе пэўная сэнсавая карэляцыя, так як у кантэксце перакладу асноўнае значэнне і метафарычнасць словазлучэнняў захоўваюцца. Захаванне першапачатковай вобразнасці можа адбывацца ў выпадку няпоўнай эквівалентнасці другасных лексічных адзінак пры захаванні значэння метафараўтвараючых:

*Мелькает, вьется первый снег, Мильгае, кружыцца сняжок,
Звездами падая на брег У першых зорках беражок*

Рускаму слову звезда адпавядае беларускае зорка – г. зн., што аўтар перакладу ўжывае дакладны адпаведнік. Аднак у перакладным тэксце адсутнічае дзеяслоў падать: у першых зорках беражок. На яго месцы падразумяецца дзеяслоў быццёўнасці ёсць, які служыць падсвядомай лагічнай звязкай. Калі ў аўтарскім тэксце метафара характарызуе працэс "снег звездами падает", то ў перакладзе – вынік: "беражок (ёсць) у зорках". Аднак пры гэтым захоўваецца метафара, заснаваная на прыпадабненні сняжынак да зорак.

Такім чынам, на прыкладзе перакладу рамана "Яўгеній Анегін" на беларускую мову мы можам прасачыць змену метафарычнага зместу вобразнага выразу пры замене дзеяслоўнага кампанента метафары:

*Блеснул мороз. И рады мы Мароз ударыў. Рады мы
Проказам матушки зимы Приемным забаўкам зімы*

Дзеяслоў блеснул ('ярко светиться, сверкать; излучать отраженный свет' [1, 48]) ужыты ў пераносным значэнні, таму што звычайна не суадносіцца з назойнікам мороз – 'очень холодная погода' [1, 358]. Аўтар, верагодна, меў на ўвазе бляск снегу і ільду пры марозным надвор'і. А. Куляшоў у беларускамоўным тэксце перакладу замест дакладных эквівалентаў блішчаць, зіхцець, ззяць ужывае ў пераносным значэнні дзеяслоў ударыць ('раптоўна, з сілай наступіць' [2, 679]), які адрозніваецца ад арыгінальнага аўтарскага большай інтэнсіўнасцю дзеяння, закладзенай у семантыцы. Пры гэтым выказанне мароз ударыў становіцца агульнамоўнай, "сцёртай" метафарай.

Перанос метафары з аднаго аб'екта на іншы можа адбывацца і праз яго замену іншым, сінанімічным:

Літаратура

- 1 Ожегов, С. И. Толковый словарь русского языка / под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: «Азъ», 1996. – 928 с.
- 2 Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск: БелЭн, 2002. – 784 с.
- 3 Русско-белорусский словарь: в 3 т. / НАН Беларуси; Ин-т языкознания им. Я. Коласа. – 8-е изд., испр. и доп. – Минск: БелЭн, 2002. – Т. 1 – 3.
- 4 Клышка, М. К. Слоўнік сінанімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. – Мінск: Бел. навука, 2005. – 592 с.

*Чье сердце опыт остудил Кто да ўсяго ў жыцці астыў
И забываются запретил! І ўсё сабе забараніў!*

Аўтар ужывае яркую метафору *сердце опыт остудил*, якая ў тэксце перакладу спрашчаецца: суб'ектам дзеяння становіцца не *опыт*, а сам чалавек: *кто да ўсяго ў жыцці астыў*. Сэнсавая эквівалентнасць перакладу дасягаецца за кошт ужывання слоў з блізім значэннем: так, слова *остудить*, ужытае аўтарам у пераносным сэнсе, мае слоўнікавае значэнне 'охлаждать, давать остынуть' [1, 456]; беларускі кантэкстуальны адпаведнік *астыць* мае значэнне 'стыць', 'стаць халодным, абыякавым да каго-, чаго-небудзь' [2, 71]. Такім чынам, метафарычнасць аслабляецца: замест яркага ўвасаблення перакладчык ужывае слова ў пераносным значэнні адносна асобы.

Такім чынам, семантычная варыянтнасць пры перакладзе метафар у рамана "Яўгеній Анегін" на беларускую мову можа ўтварацца ў выніку:

1) замены аўтарскіх лексем іх тэматычна блізкімі частковымі адпаведнікамі, якія ёсць у беларускай мове: *в хронологической пыли – гісторыі архіўны пыл*;

2) ужывання перакладчыкам сінанімаў, якія адносяцца да той жа часціны мовы, што і арыгінальныя лексемы, якія ўтвараюць аўтарскія тropy: *Петербург неугомонный – Пецярбург шумлівы*;

3) гіперанімічных і гіпанімічных адносін паміж лексемамі ў арыгінальным і перакладным тэктах: *змея воспоминаний – гадзюка ўспамінаў*.

Пры гэтым даволі часта назіраецца "сціранне" метафары, аслабленне зыходнай вобразнасці: *сердце опыт остудил – хто да ўсяго ў жыцці астыў*. Гэта звязана з тым, што выкарыстаныя аўтарам словы, якія ўтвараюць метафору, часта звязаны з арыгіналам толькі тэматычна і не з'яўляюцца дакладнымі адпаведнікамі. У выніку тэкст перакладу захоўвае толькі семантычнае "ядро" метафары.

Такім чынам, мы можам сцвярджаць, што пераклад рамана ў вершах "Яўгеній Анегін" А. Пушкіна на беларускую мову А. Куляшовым захоўвае асноўную семантыку метафар арыгінала, але вобразнасць перакладнага тэксту можа аслабляцца або падвргацца пераасэнсаванню.